

KLÁSİK TÜRK ŞİİRİ İLE TÜRK HALK EDEBİYATINDA KADI TİPİ VE MUHYİDDİN'İN MANZÜMESİ*

*Mahmut KAPLAN***

*Sümeyye YILDIZ YILDIRIM****

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde kadı, görevleri genişlemiş önemli bir âmir, otorite ve hukuk adamıdır. Kadı olarak atananlarda aranan, belirli hususiyetler vardır. Ancak XVII. asırda Osmanlı Devleti'nin idari ve siyasi yapısında görülen çözümler, adalet sistemine de yansımıştır. Artık kadılar eskisi kadar titizlikle seçilmemekte, seçilip başa gelen bazı kadılar da işlerinin gereğine aykırı davranmaktadır. Makalemizin konusu olan manzume, bu bozulmaya ışık tutar niteliktedir. Çalışmamızda, öncelikle “kadı” kelimesinin kökeni hakkında bilgi verilmiş; Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadis-i şeriflerde geçtiği kadarıyla kadılıktan söz edilmiş; kadılık mesleği ile ilgili geniş bilgiler sunulmuş; daha sonra Klasik Türk Edebiyatında ve Türk Folklorunda öne çıkan kadı tipinin özelliklerine yer verilmiştir. İncelenen eserlerde kadılar, insanların mallarını alan; hukuku çiğneyen; yanlış fetvalar vererek hakka bâtil, bâtıla hak diyen; sarhoş, esrarkeş; hükümleri rüşvet karşılığı satan; adaleti sağlayamayan, verdiği hükümlerle halka zulmeden kişilerdir. Aynı husus, çalışmamıza konu olan eserde, Muhyiddin’in şiirinde de geçerlidir. Zamanın uleması da okuduğu ilim ile amel etmeyen, bu sebeple ahirette ilmin şefaatinin ummaması gereken, kendi aklından söz söyleyip kitaba başvurmaya tenezzül etmeyen, kendini hikmet sahibi zanneden, Allah’tan korkmayan, şariat ile amel etmeyen kişilerdir. Şair, bu şahsiyetleri sert bir biçimde eleştirir ve onlara nasihat eder. 17. yüzyılda yazılmış olan bu şiir, dönemin siyasi olayları dolayısıyla bozulan ictimâî yapıyı çok açık bir biçimde gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadı, rüşvet, ulema, klâsik Türk şiiri, folklor, Muhyiddin.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Prof. Dr. Fatih Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: mahmutkaplan53@gmail.com

*** Arş. Gör. Fatih Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: smeyye_yldz@windowlive.com

TYPE OF JUDGE IN CLASSICAL TURKISH POEM AND TURKISH FOLKLORE AND MUHYİDDİN'S POEM

ABSTRACT

Judge is authority and law man who has a major of extended duties in the Ottoman Empire. There are certain criterias for someone who is appointed as Judge. But, dissolution in administrative and political structure which was observed in the Ottoman Empire has effected on Ottoman Justice System in the 17th century. Judge was not chosen carefully any more and they did not do their jobs adequately. Poem, the subject of our article, shed light on this dissolution. In our article, primarily, extensive information is presented related to the judgeship. Then, prominent place is given to the characteristics of the type of judge in Turkish Folklore and Literature. Judges, works in which has been examined, who take people's property, break the law, give bad fetwah, drink alcohol, use drugs, sell provisions with bribes, behave badly to people and thereby can not provide justice,. The same charestricitic of Judge is seen our examined work Muhyiddin's poem. The scholars of the era also read. But they do not practice with their readings. They could tell their own mind without scholarly reference. They see themselves as master. They do not follow rules of God. Poet, who in our examining work, harshly criticized these figures and he strongly advices them. This poem which is written in the 17th century shows us that age's dissolution in social structure by political events.

Key Words: Judge, bribe, scholars, classical Turkish poem, folklore, Muhyiddin.

Giriş

Arapça k, z, y (itkan, ihkâm, iblâğ, edâ, inhâ, vaz' ve takdir) kökünden gelen "kadı" kelimesi, ıstılah olarak "hüküm, karar, hâkimlik" manalarına gelir ve kâzî bunun ism-i fâili olup "hâkim" demektir (Mardin, 1997: 42). Fıkıh terimi olarak, insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer'î hükümlere göre çözümlmek için yetkili makamlarca tayin edilen kişiyi ifade eder (Atar, 2001: 66).

Kur'ân-ı Kerim'de kadı kelimesi bir yerde (Tâ Hâ Suresi, 20/72) "hükümünü, sözünü geçiren" manasında sözlük anlamıyla kullanılmıştır (Atar, 2001: 66). Konunun doğrudan ele alındığı hadis-i şeriflerde ise şu anlamlarda yer alır:

1. "İnsanlar arasında kadı tayin edilen kişi, bıçaksız boğazlanmış demektir."
2. "Hâkimler üç (türü)dür: Bunların biri cennetlik, ikisi cehennemliktir. Cennetlik olan, doğruyu bilip doğru ile hükmedendir. Doğruyu bilip zulümle hüküm veren ve insanlar arasında cahillikle bilmeden hüküm verenlerse cehennemliktir."
3. Kim kendiliğinden kadı olmak isterse, kendi haline terk edilir. Kim ise zorla kadı yapılırsa, Allah ona bir melek gönderir ve (yanıldığı zaman) onu doğrultur."
4. "Kim Müslümanlara kadılık yapmak isteyip de bu makamı elde eder ve adaleti zulmüne galip gelirse cenneti kazanır, zulmü adaletine galip gelirse cehennemlik olur."

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall 2014

5. “Kadı zulmetmedikçe Allah daima onunla beraber olur. Zulmettiği zaman Allah ondan ayrılır, bu defa şeytan onun yanına gelip bir daha ayrılmaz.”

6. “Hâkim, hüküm vereceği zaman ictihad edip isabet ederse iki ecir; yanlırsa bir ecir alır.”

7. (Ebu Hureyre ve İbn Amr'dan rivayetle) “Allah Resûlü, hükümde rüşvet vereni de alanı da lanetlemiştir.” (Rudânî, 2012: 155-156)

İslam devletinde hâkimlik görevini ilk olarak yürüten bizzat Hz. Muhammed'in kendisidir. Dört halife döneminde ise devletin sınırlarının genişlemesi, bürokratik işlerin artması gibi sebeplerle yargı alanında bir bölünme zorunlu hale gelmiştir ki bazı şehirlere ilk olarak kadı tayini yapan Hz. Ömer'dir (Ortaylı, 1994: 4).

Osmanlı Devleti'nde ise kadı, görevleri genişlemiş önemli bir âmir, otorite ve hukuk adamıdır. Ancak kadı olarak atanarlarda aranan, belirli hususiyetler vardır: Reşit olmalı; temyiz kudretine sahip olmalı; iman sahibi ve adil olmalı; bîtaraf olmalı; nesebi sahih olmalı; yeterli derecede hukuki bilgiye sahip olmalı; erkek olmalı (Ortaylı, 1994: 6); sosyal ilişkilerin gereklerini, halkın ihtiyaçlarını, örf ve âdetlerini kavramaya elverişli kültüre, dış etkilere karşı koyacak şekilde ahlak, karakter ve seciyeye sahip olmalı; dini emir ve yasaklara aykırı davranışlarda bulunmamalıdır (Atar, 2001: 67). Devlet içinde kazâ kuvvetini temsil etmeli; ilmiye sınıfına mensup olmalı; İslam fikhını iyi bilmeli ve onun kurallarını uygulayarak ihtilafları çözümleyebilmelidir (Demirtaş, 2011: 29). Ancak XVII. asırda Osmanlı Devleti'nin idarî ve siyasî yapısında görülen çözümler, adalet sistemine de yansımıştır. Artık kadılar eskisi kadar titizlikle seçilmemekte, seçilip başa gelen bazı kadılar da işlerinin gereğine aykırı davranmaktadır. Hatta bu durum, Osmanlı Devleti'nin yıkılış zamanlarında tiyatro eserlerine de konu olmuş, hukukî işleyişi alaya alan oyunlar yazılıp oynanmaya başlamıştır. Bu oyunlarda yer alan kadı tipi, son derece vicdan yoksunu, acımasız, kurnaz, art niyetli, cahil, rüşvetçi¹, dini ve hukuku kendi emelleri doğrultusunda kullanan kimseler olarak sunulmuştur.² Çalışmamızın konusu olan manzume de bu bozulmaya ışık tutar niteliktedir.

Hasan Basri Erk'in Meşhur Hukukçular adlı eserinde, Osmanlı Devleti'nde XIV. yüzyıldan günümüze kadar gelmiş olan pek çok kadı/hâkim hakkında bilgi yer almaktadır. Anlatılan kişilerin özellikleri genel olarak olumludur ve bu şahıslar, devlet idaresinde önemli kararlar almış, adından sık sık söz ettirmiş ve hayırla yâd edilmiştir. Bu kadılar, hakikati söylemekten çekinmeyen, adaletli; gerektiğinde nice fermanları, emirleri şeriata uygun olmadığı için reddeden; âlim, fâzıl, edip, fetvaları muteber şahsiyetlerdir.

Erk, bir toplumdaki adalet ve toplum arasında ilişkiyi ise şu şekilde açıklar: Eğer bir memlekette adalet müesseseleri, vatandaşların güvenlerini sarsacak işler yaparsa ve yaşayan halk, adalete olan inancını kaybederse, artık o idare sistemi çürür, sistemin içinde yaşayanlar da batar ve dağılır (Erk ty: 5). Eserde şu an bozulmuş olan düzenin başlarda ne kadar sağlam olduğunu görmek adına Fatih Sultan Mehmed ve Fahreddin-i Acemî arasındaki şu diyalog dikkat çekmektedir:

Fatih, devrinin tanınmış müderrislerinden olan Fahrettin-i Acemî'nin ücretini, Ayasofya Medresesi'ne tayin olması sebebi ile artırmak istemiş, ancak Acemî buna razı olmamış ve şöyle demiştir: “*Beytül mâl helâldir. Amma hacet ve kifayetten fazlası helâl değildir.*” İşte kadılar,

¹ Tarihi kaynaklara bakıldığında, rüşvetin, Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarından beri var olduğunu gösteren bilgilere rastlanır. I. Bayezid zamanında adalet sistemine kadar giren rüşvet, Kanunî'nin son dönemlerinde ise devletin bütün mekanizmalarına yayılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. (Kemal Daşcıoğlu: <http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der59m5.pdf>)

² Bu tiyatro yapıtları hakkında geniş bilgi için bkz. (Dönmez 2011)

özellikle maişet hakkında dengeleri bu kadar hassas tutarken, çekinceleri bu kadar fazla iken; rüşvet alır ve hiç hesap ve hak edilmeden devlet parası yer hale gelmişlerdir.

Ahmed Cevdet Paşa'nın, hazırlanmasına önyak olduğu Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye veya kısaca Mecelle, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında tatbik edilmiş bulunan medenî kanundur (Şimşirgil, İkinci: 28). Mecelle'nin Kitâbü'l-kazâ adlı bölümünde hâkimlere dair yazılmış olan bir fasl-ı evvel kısmı vardır. Burada bir hâkimin vasıfları şöyle bildirilmiştir:

Madde 1792- Hâkim; hakîm, fehîm, müstakîm ve emîn, mekîn, metîn olmalıdır. (Hâkim; bilgin, âlim; zekî, anlayışlı; doğru ve emniyetli, güvenilir; vakarlı, temkinli; sağlam, dayanıklı olmalıdır.)

Madde 1793- Hâkim, mesâil-i fihkiyyeye ve usul-i muhakemeye vâkıf ve deâvi-i vakıayı anlara tatbikan fasl ve hasme muktedir olmalıdır. (Hâkim, fikhî meselelere ve yargılama usulüne vâkıf ve olayın müdafaa edilen taraflarını onlara uygulayarak ayırma ve halletme gücüne sahip olmalıdır.)

Madde 1794- Hâkimin temyiz-i tâmmeye muktedir olması lazımdır. (Hâkimin, iyiyi kötüden tam olarak ayırmaya muktedir olması gerekir.)

Binaenaleyh sağır ve ma'tuh ve a'ma ve tarafeynin savt-ı kavîlerini işitemeyecek mertebe sağır olan kimesnenin kazası câiz değildir (Berki 1979:407). (İlaveten, küçük, bunak, a'ma ve iki tarafın kuvvetli seslerini işitemeyecek kadar sağır olan kimselerin hüküm vermesi (kadı olması) uygun değildir.

XVI. yüzyılın önde gelen âlimlerinden Ebussuud Efendi, kaza müessesesine dair verdiği fetvalarda kadı ile ilgili önemli hükümler koymuştur. Bunlardan birkaç tanesini konumuz ile alakalı olduğu için günümüz Türkçesiyle sunmak yerinde olacaktır:

“622. Mesele: Kadı Zeyd, Padişah hazretlerinden başkasına para (rüşvet) vererek veya birinin aracılığı ile kadılık görevini alsa, yasalara göre hükmü geçerli olur mu?

Elcevap: Rüşvetle görevi alırsa geçerli olmaz, hakkında fetva verilmiş olan karar budur. Aracılıkla almak haramdır ancak yasaya, şeriata uygun hüküm verince hükmü döndürülemez-geçerli olur-.

626. Mesele: Kadı Zeyd, görevlendirilerek başka bir yere kadılığa gittiğinde, davacıların sofraya getirdikleri yemeği yese, (söz konusu davada) verdiği karar geçerli olur mu?

Elcevap: Tarafların yemeğini yediği davada verdiği hüküm geçerli olmaz.

633. Mesele: Kadı Zeyd'in rüşvet yediği delilleriyle kesinleşse, davada verdiği hüküm geçerli olur mu?

Elcevap: Olmaz, verdiği hüküm şer'an doğru olsa dahi, rüşvet yediği için geçerli olmaz.” (Düzdağ, 1983: 133-134)

Bu fetvalara bakıldığında, XVII. asırdan sonra makama gelen çoğu kadının verdiği kararların geçerli olmaması gerekir. Ancak hak olan bu hükümlerin kulak ardı edildiği ve kadıların keyfî uygulamalarla halkı sindirdiği vâkidir.

XVII. yüzyılın ünlü ve yüksek rütbeli müderrislerinden olan Abdurrahman Hibri'nin Edirne Tarihi adlı eseri de bahsi geçen dönemin kadı ve hâkimleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Müellif, XVI. yüzyıldaki çoğu kadı hakkında olumlu ifadeler kullanmıştır. Birkaçını şu şekilde örnek verebiliriz:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall 2014

- Mevlana Muhyiddin-i Acemî hakkında: “Hakkı yükseltip haksızlığın, yalanın ve hakka karşı olanın yok edilmesi bakımından bağışlamasız bir şeriat tutkunu, dini kurallara sımsıkı bağlı bir kimse...” (Hibrî, 1999: 87)
- Mevlana Abdurrahman eş-Şehir bi-Müeyyed-zâde hakkında: “Farsça ve Türkçe’de eş bulunmaz şiirleri vardır.” (Hibrî, 1999: 88)
- Mevlana Muslihüddin Mustafa hakkında: “Kendisi, bilgin ve bildiğini uygulayan, dış görünüşü de kusursuz olduğundan güzellik ve olgunluğu kişiliğinde birleşmişti.” (Hibrî, 1999: 88)
- Mevlana Ahmed bin Mehemmed bin Hasan es-Samsunî hakkında: “Kadılık görevi boyunca dürüst bir yol izlemiş ve eşkiyanın ve halkın huzur ve düzenini bozan kimselerin disiplin altına alınması yolundaki başarısı halk arasında örnek gösterilir olmuştur.” (Hibrî, 1999: 92)
- Mevlana Abdurrahman el-Amasî hakkında: “...Edirne vakıflarının yazımını yapmıştır ki, hâlen onun defterine başvurulur.” (Hibrî, 1999: 93)
- Mevlana es-Seyit Hasan bin Sinan hakkında: “Kadılığı sırasında hukuka saygılı ve şeriatı koruyucu olmuştur. Hatta anlatılır ki: Mekke halkından bir kişi zararsız bir konuda kimsenin haberi yokken yirmi bin filori vermek ister. O kabul etmedikten gayrı kişiyi kovar.” (Hibrî, 1999: 94)

Eğer verilen bu bilgiler doğruyu yansıtıyorsa, bu kadar olumlu özelliklere sahip olan kadıların, tamamen bunun aksi yönde davranış sergilemesi, oluşan toplumsal arızayı açıkça ortaya koymaktadır.

1. KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA KADI TİPİ

Klasik edebiyat, sanılanın aksine, zeminini yalnızca İran edebiyatından aldığı gelenekle oluşturmamış, toplumun yaşayış ve kültürüne ışık tutmuştur. Özellikle klasik şiirde, Osmanlı toplum hayatı ve gündelik yaşamına ait orijinal bilgiler mevcuttur. Aynı zamanda bunlar, kurulu düzen karşısında halkın tavrını, mutluluk veya hüznünü algılamamızda önemli birer kaynak teşkil ederler. Fakat sadece manzum değil mensur eserlerde de kadı tipini gözler önüne seren eserler vardır.³ Bu başlık altında, şairlerin divanlarında, mesnevîlerde ve letâif-nâmelerde, kadı tipine bakış işlenecektir.

1.1. DİVANLARDA KADI

Şairlerin divanlarında kadıların olumlu-olumsuz özellikleri, yaptıkları yanlış davranışlar ve bunlar karşısında onlara verilen nasihatler çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Divanlar taranırken, kadı kelimesinin geçtiği her beyit verilmemiş; meslek hakkında en belirgin eleştirilerin yapıldığı şiirler dikkate alınmıştır.

XII. yüzyılda yaşadığı bilinen mutasavvıf Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinin toplandığı eserde, âşıklar dünyaya gönül vermez, harama el uzatmazlar, helalinden yerler. Ancak mollalar, müftüler, yalan fetva verenler, akı kara gibi gösterenler, cehennemliklerdir. Haksız dava kılan ve rüşvet alan kadılar ise eşek gibi yük altında kalmışlardır:

³ Bu eserlerden biri Battalnâme'dir. Eserde, “El-cildü's-sâlis min Menâkıbı Gazavâtı Seyyid Battal Gâzî” başlıklı bölüm, genel olarak Seyyid-Kayser mücadelesini içerir. Burada yer alan Ukbe kadı, Battal Gazi'ye komplolar kuran ve onu öldürmek isteyen, ikiyüzlü, insanlara müslümanmış gibi görünen ancak gizlice kendi dinini yaşayan, yalancı, düzenbaz, zararlı ve olumsuz bir tiptir (Kavruk, Durukoğlu, 2012: 184-203) Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n-Nüfus* (Rûmî, 2012: 67) adlı mensur eserinde de kadılar olumsuz özellikleriyle karşımıza çıkarlar. Zulmederler, rüşvet yerler, ilim sahibi değildirler ve kendi nefisleri nasıl istiyorsa ilmi öyle anlar ve uygularlar: “Beyler zâlim oldular ve kadılar rüşvet-hâr oldular, ilme uymaz oldular ve ilmi kendi hevâlarına göre yorumladılar.”

Kadı, imam olanlar, haksız dava kılanlar

Eşek gibi olarak yük altında kalmışlar

Rüşvet alan hâkimler, haram alıp yiyenler

Parmağını dişleyip korkup durup kalmışlar (Eraslan, 2000: 359)

XVI. yüzyıl şairi Hayâlî, kadı ve muhtesipten⁴ şikâyetçidir. İnsanların mallarını alarak ortalığı yakıp yıktıklarına işaret eder:

Ahz-ı mâl ile Hayâlî şehri vîrân itdiler

Meclis eyle muhtesible kâdîyi teftîşe çek (G.295/5) (Tarlan, 1992: 191)

Sâkıb Divanı'nda kadı, hukuku çiğnemeye müsait bir kişiliktir. Kendi mahkemesinde hile yapan kadı, acaba mahşer gününde, büyük mahkeme huzurunda ne yapacaktır:

Kâdî ki hukûkî ola ibtâla müsâ'id

Ferdâda 'aceb mahkeme-i mahşeri n'eyler (G.201/6) (Kırbyık: 346)

Nesîmî'ye göre kadılar, hakka bâtil deyip küfre düşen şahıslardır. Kadılar fetva vererek hakka bâtil der; küfr içinde olup imana gelmeye utanır demişlerdir:

Kâdîlar fetva verüben Hakka bâtil dediler

Küfr olup îmâna gelmez gelmege âr dediler (G.156/3) (Ayan, 1990: 173)

Sehi Bey, Karaferye'ye gittiğini anlattığı bir kasidesinde vilayetten ve içindeki insanlardan şikâyet eder ve şehrin kadısı hakkında ilginç tespitlerde bulunur. (Karaferye) Kadısı, iki gözü yumuk, esrarkeş bir kişidir. On dirhem afyonu bir çırpıda siler atar:

Kâdısı iki gözi yumuk bengî bir kişi

On dirhem afyonu bir ogurdan siler atar (K.20/4) (Yılmaz, 2010: 176)

XVI. asır şairi Vecdî'ye göre, insanların kimi malını esirgmeden verir, kimi kimisi semiz, yağlı oğlan verir; ancak kadılar makam için canlarını veren kimselerdir:

Kimi mâlın bezl ider kimisi çerb oğlan virür

Kâdîlar gayretle oldı mansıb için cân virür (G.7/1) (Kavruk, Selçuk, 2009: 98)

Hâlbuki XVI. yüzyıl şairi Taşlıcalı Yahyâ'nın da dediği gibi, "Dünya mevki ve mansıbı dünya gibi geçidir. Dünya devleti için insan kavga içinde olmamalı ve yüksek bir mansıb ile alçak bir pâyede kalınmamalıdır":

Başunı gavgaya salma devlet-i dünyâ ile

Pâye-i ednâda kalmamansıb-ı a'lâ ile (Gültekin, 2013: 1540)

Divanında dönemin padişahına seslendiği bir gazelde Vecdî, kadılardan şikâyet etmekte ancak durumu nasıl arz edeceğini bilememektedir: "Huzurunuzda arz etmek isterim ama nasıl tasvir edeyim, bilemem. Beylere kadıların hali malum; anlatmaya gerek yok. Kâğıt (hüküm) satmak

⁴ Sanat erbabının narhlarına [yiyecek maddelerine belediyenin koyduğu fiyat] bakmak, kilo, arşın ve sair ölçüler ile terazi ve kantarları muayene edip düzgün ölçüler kullanmayan ve satışlarda hile yapanları cezalandırmak vazifesiyle mükellef olan memur hakkında kullanılan bir tabirdir (Pakalın, 1971: 572).

onların işidir. Kâtip, durum neyse aynen yazar; kimini sicile kaydeder, kimine hüccet yazar. Ona da itibar olunmayınca, kim alır, kim satar?”⁵

Vecdî, kadı olduğu zaman, ciltli sicillerin ön sayfasına yazdığı beyitlerde kendine seslenir ve kadılık makamı ile ilgili şu tavsiyelerde bulunur:

“Ey Resûl’ün kurallarının hâkimi! Hükümünde dikkatli ol. (Hükümlerle) Zıtlaşıp rüşvet kapısını açma. İlminle amel et, bildiklerini uygula ki iki dünyada da kârlı ol. Şeriatin gerektirdiği hükümleri icra edip halis niyeti kaybetmediğin sürece, bir saatlik adaletin bir yıllık ibadetten hayırlıdır. Şu zulmedip yetim malı yiyenlerin yediklerini kustur; (yetim malını) içenlere de tokadı vur, hadlerini bildir. Bâtılı ve hakkı ayırt et, Ömer gibi adalet eyle ki zulmün karanlığı kalksın, adaletin ışığı her yana yayılsın. Saman çöpü bile olsa hediye kabul etme, sırtında dağ gibi olur. Kanaat et, sabırlı ol; rüşvetle şöhret olma. Yalancı şahitlerden sakın. Kim Vecdî’nin ettiği bunca nasihatı dinlerse, dünyada da ahirette de sıkıntı görmez.”⁶

Nev’î de kadının olumsuz özelliklerini aktarır. Şehrin kadısı şeriate razı değildir. İyiliği emretmez, kötülüğü savunur. Üstelik rüşvet de yer. Şaire göre, “Emdikleri rüşvet malı, anne sütünden lezzetlidir! Ammâ şeriate göre öldürücü zehirden emer.”

Mâl-i rişvet kim emerler şîr-i mâderden elez

Sorsalar şer’-ile amma zehr-i kâtilden emer (K.12/68) (Tulum, Tanyeri, 1977: 38)

Sâbit’e göre kadı, kadehi hoş gören, kabarcıklarını üfleyip şarabı içen, en ufak malını memurdan almaya hevesli bir tiptir:

Habâbını üfürür câmi hoş görür kâdı

Sagîr mâlını nâzırdan eyler istihsâl (Sabit) (Pakalın, 1997: 125)

Ziya Paşa, “Kadının davacı, mübâşirin de şahit olduğu mahkemenin vereceği hükme adalet denir mi?” sözleriyle, bozulan mahkeme düzenini ince bir nükte ile ortaya koyar:

Kâdı ola davâcı ve muhzır dahi şâhit

Ol mahkemenin hükmüne derler mi adâlet (Ziya Paşa) (Pakalın, 1997: 125)

⁵ Arz-ı hâl itmek isterüm tapuna
Bilmezem niçe ideyin tasvîr
Kâdılar hâli beglere ma’lûm
Hâcet olmaz ki olına takrîr
Bunların kâridur kâğıd satmak
Ne ise vâkı’ât idüp tahrîr
Kim sicil itdürür kimi hüccet
Yazar ahvâli neyse anda debîr
Ana da i’tibâr olunmayıcak
Kim alır kim satar nedür tedbîr (G.19) (Kavruk, Selçuk, 2009: 105)

⁶ Ey hâkim-i şer’-i resûl hükümünde eyle dikkati
Fasl-ı husûmet eyleyüp gel açma bâb-ı rüşveti
İlmünle âmil olup ol iki cihânda sûdmend
Okımada vü yazmada çekdik bu denlü zahmeti
Kusdur şu kes kim zulm idüp âkil ola mâl-ı yetîm
Haddini bildür şâribe muhzırlar ursunlar leti
Bunca nesâyih kim anı zikr eyledi Vecdî za’îf
Har kim tutarsa dünyede ukbâda görmez şiddeti (G.68/1-2-5-9) (Kavruk, Selçuk, 2009: 131-132)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 12 Fall 2014

1.2. MESNEVÎLERDE KADI

Klasik şiirin divanlar dışındaki büyük düşünce ve macera dünyası olan mesnevîlerde de sosyal yaşantı ve tenkidin izleri görülür. Yayınlanmış bazı mesnevîler incelendiğinde, nüktelerde, kısa hikâyelerde, yazarların bizzat başından geçen veya duydukları olaylarda, kadılık ile alakalı bazı hususlara rastlanır. Mesnevî denilince akla gelen en önemli isimlerden biri olan Mevlânâ da eserinde kadılıkla şu tespitite bulunmaktadır: “*Kadı, kalben rüşvet almaya karar verince, zalimi ağlayıp inleyen mazlumdan nasıl ayırt edebilir?*”⁷ Mesnevî müelliflerinin zamanın kadılarına seslenişleri, nasihatleri, olumlu-olumsuz eleştirileri dikkati çeker. İncelenen eserler, parantez içinde müelliflerin isimleriyle birlikte, telif edilmiş tarihlerine göre sıralanmıştır.⁸

a. Kutadgu Bilig (Yusuf Has Hacib)

Yusuf Has Hacib, hükümdara üç işi çok seçkin kişilere vermesi gerektiğini öğütler. Bunlardan birincisi kadılık, ikincisi hükümdarın halifeliği, üçüncüsü ise vezirlik makamıdır. Kadıda aranan özellik temiz ve takva sahibi olmasıdır:

Ay ilig ked ödrüm tile üç kişig

Anıngda basa bir bu üçke işig (b.5328)

(Ey hükümdar, şu üç işe çok seçkin kişileri ara ve bu işleri onlara ver.)

Bularda biri kazi yinçge arıg

Sakınuk kerek tegse halkka asıg (b.5329)

(Bunlardan biri kadıdır; halka faydalı olabilmesi için o çok temiz ve takva sahibi olmalıdır.) (Hacib, 2006: 894-895)

b. Mantıku't-Tayr (Gülşehrî)

Mantıku't-tayr'da, kadının haksız yere hüküm vermesine örnek olarak “Hasta Padişah ve Masum Delikanlı Hikâyesi” başlığı altında şu hadiseler anlatılır:

Hasta olan bir padişahın derdine ilaç bulunmaz. Hekimler bir araya gelerek bu hastalığın tek şartının bir oğlan ödü olduğunu ve padişahın ancak bunu yiyerek iyileşebileceğini söylerler. Şehirdeki bir eskicinin oğlunu bulur ve para karşılığı anne babasından satın alır, kadı efendinin huzuruna getirirler. Ailesinden umudu kesen genç, suçsuzluğuna dair kadıdan medet umar ancak kadı kendisi hakkında ölüm hükmü verir. Kadının bu haksız hükmüne karşı genç şöyle der:

Ata anadan vefâ bulımadum

Kâdıdan insâfumı alımadum (b.986)

Gülşehrî, insanoğlunun meslekleri ile ilgili yorum yaptığı beyitlerde kadıyı rüşvetçilikle ve hakkı bâtıl kılması ile anar:

Kâdılıkda göñli çün mâyil kalur

Rişvet ile hakları bâtıl kılur (b.4383)

⁷ http://dosyalar.semazen.net/MESNEVI-I_SERIF_1.cilt.pdf

⁸ Kitap halinde yayımlanmış eserlerin kaynakları parantez içinde gösterilmiş; ancak web ortamında, Kültür Bakanlığı'nın e-kitap projesi kapsamında yayımlanmış eserlerin erişim bilgileri ise makalenin sonunda kaynakça kısmında gösterilmiştir.

c. Murâd-nâme (Bedr-i Dilşad)

XV. yüzyılda yazılmış nasihat-nâmelerden biri olan Murâd-nâme'de, "Bâb-ı bistünühüm ender taksîm-i 'ulûm ve taleb-i müderrisî ve fakîhî ve müzekkirî ve kâdî gerî" başlıklı bölümünde "Güftâr Ender Kâdî Gerî" (Kadılık Hakkında Sözler) (Ceyhan, 1997: 607) denilerek kadılarla ilgili şöyle öğütler verilmektedir:

"Eğer sana kadılık verilerse beni dinle, sana ne yapacağını söyleyeyim. Yaşlı da olsan genç de olsan anlayışta, şeriat ve fıkıh bilgisinde önde ol. Hüküm ve kaidelerde ve bunları uygulamada eksiksiz ol. Sana ne iş verdilerse onu tamamla. Şer'î hükümleri yürütmeye yüreğin ve cesaretin olsun. Hükümü önce nefesine söyle, ona geçir; sonra diğer insanlara buyur. Hüküm verirken taraflı davranma, bu sana yakışmaz. İşte bu söylediklerimi dinlersen sıkıntıya düşmez, felakete uğramazsın."

d. Mesnevî-i Murâdiyye (Mu'înî)

XV. asır şairi Mu'înî'nin mesnevîsinde kadı tipi hakkında şu tespitler vardır: Kadı rüşveti madem gizli alır, (o halde) bâtıldan hakka nasıl delil olur. (...) Rüşvet tozu şeriatın gözünü döndürür. Doğruyu bırakan kadının sözü de eğri olur. Onun maksadı hırsla rüşvet almaktır. Kadının kalbi bundan dolayı hastalıktır. Zâlimi mazlumdan, merhûmu yoksuldan ayıramaz. Adı şâh, ama kendisi günahlarla, hatalarla dolu her mazluma âh ettiren zâlim (âh onun elinden!). O mecûsî kinli, Yahudî kibrini tutup dini ve imanı zulümle yıkar, viran eder. İhtilaf onun gözünü şaşî edip taassup onun gönlünü tamamen aykırılıklarla doldurur. Musâ'nın dini için İsâ'yı yıkar. Bilmez ki o, kendi kendini yakar. (Ey kadı!) Sakın nefsin kendini üstün görmesin. İhtilaf ipini başına atmasın (seni astırmasın). İyi niyetle aşk meydanına başını beklentisiz koy, içini ve dışını ihlâsla bir et. O lanetli kâfir gibi olma ki o, dinini kin ile doldurur. Musâ dinine girdim der, nice günahsız İsâ'yı kırar döker. İnat için kan döker, başlar keser; halkın üzerinde samyeli gibi eser (b.1567-1580).

Kadı rüşvetsiz hüküm vermelidir:

Bî-hicâb u sedl-i 'adl itsün 'ayân

Hükümüñi bî-rüşvet itsün râyigân (b.4675)

İnsan başına gelen her şeyden razı olmalı ki Hak da ondan razı olsun. Öyle bir kadıya teslim olmalı ki hak yolda olsun:

Ol kazâdan râzı râzı ola Hak

Aña mahkûm ol ki kâdî ola hak (b.4682)

e. Deh Murg (Şemsî)

Deh Murg, 1513 yılında, Şemsî tarafından kaleme alınan bir nasihat-nâmedir. Elde olan bilgilere göre tercüme veya uyarılama değil, orijinal olan (Kaplan, 2008: 411) bu eserde Yavuz Sultan Selim devrinin sosyal yaşantısından izlere rastlanır. Vaizler, hocalar, tarikat zümreleri, şairler, hekimler, tacirler, çiftçiler, musikişinaslar ve kadılar hakkında eleştiriler yapılan mesnevîde kadılar, rüşvet yemekle suçlanmıştır. Aşağıdaki beyit, bu hususa dairdir:

Halka rüşvetle kılursın ma'mele

Kavl-i za'f-ile virürsün mes'ele (b.400)

Şu beyitlerde ise kadıların gizlice içki içtikleri, cami malına el uzattıkları, imaretlerden yararlanmak için pehlivanca (!) mücadele ettikleri alaycı bir dille ifade edilmiştir:

Bir ‘haber var diñle iy sâhib-Merâh

‘Ar idüp meyhaneden içmez kadeh (b.406)

Bâde’i ferrâce altından çeken

Revğanı □kandîl-i mescidden ya□kan (b.407)

Ġirre olma anlaruñ şeb-rengine

Pehlüvanlardur ‘imâret cengine (b.408)

Deh Murg’da bu bölüm, kadılara, Yavuz Sultan Selim’in rüşvete karşı gösterdiği şiddeti hatırlatan şu beyitle bitirilmiştir:

Şâh Selîm Hân devridür gâfil me-bâş

İmdi rişvetden hâzer kılma fâş (b.412) (Kaplan, 2003: 38-39)

f. Mihr ü Mâh (Gelibolulu Âfî)

Gelibolulu Âfî’nin Mihr ü Mâh adlı mesnevîsinde, Mihr adındaki adaletli şahtan bahsedilir. Klasik edebiyatımızda, sevgili/padişah, bulunduğu yerdeki en üstün varlık olarak gösterilir. Feleklerin padişahı da güneştir. Bu mesnevîde hikâyenin kahramanı Mihr’dir ve kelime anlamı, “1.sevgi, 2.güneş (Tulum, 2013: 635)” demektir. Bu sebeple Mihr’in etrafındakiler de feleğin diğer seyyareleridir. Bunlar, Mihr’in emri altında vazifelidirler. Mihr’in Mutribi Zühre (Venüs), Kâtibi Utarid (Merkür), Silahdarı Mirrih (Mars), Kadısı ise Bircîs (Jüpiter)’dir. Burada önemli olan husus, kadılığın doğruluğu, eşitliği, dengeyi gözetme (Bağdemir, 2009: 287), yani adaletli olma özelliği ile anılmasıdır. Bircîs, adalet yolunu temizlemek için feleklerin kadısı olmuştur:

İtdi Bircîsi kâdî-i eflâk

Râh-ı ‘adlini tâ ki eyleye pâk (b.364)

g. Hayâl ü Yâr (Vücûdî)

Vücûdî, Hayâl ü Yâr adlı mesnevîsinde, Halep Kadısı Hasan Efendi’nin Övülesi Vasıfları başlığı altında Kınalızâde Hasan Çelebi’den övgü ile bahseder. Kendisi ilim ve hikmette üstad; Kınalızâde torunlarının en faziletliilerindendir (b.2473). İlim denizinin yegâne incisidir (b.2475). Nesirde cihanın hocasıdır; nazmın ise edasıdır, canıdır:

Nesrûñ ol hâce-i cihâmı idi

Cism-i nazmuñ edası cânı idi (b.2477)

Nizâmî onun cevherini görse, hayretinden kendi incilerini kaybederdi. Molla Câmî onun fazilet kadehinin tortusunu içse, şaşkınlıktan kendi kadehi elinde kalırdı (b.2480-2481). Onun cömertliği, varlık ülkesinin bağının üzümünün asmasıdır; lütfu ise cömertlik bahçesinin yeni kadehidir:

Keremi kerm-i bâğ-ı mülk-i vücûd

Lutfi nev-bâde-i hadâyık-ı cûd (b.2486)

Halep’e kuvvet ve iradesi ile hâkim olmuştur. Halep, onun gelişi ile faziletli insanların toplandığı yer olmuştur:

İmtihân itdiler idüp galebe

Hükm ile hâkim oldu ol Haleb’e

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall 2014

Haleb'e geldiğinde ol monla

Haleb olmuşdu mecma'-ı fuzalâ (b.2492-2493)

Müellif, Önceden Mekke Kadısı Olan Osman Efendi'nin Vasfıdır başlığı altında da mezkûr şahsın olumlu özelliklerinden bahseder. O gelip kadılardan olunca kadılık kemal noktaya erişti:

Ol ki geldi mevâfiden oldı

Mevleviyyet kemâlini buldı (b.2535)

Vücûdî'nin konu edindiği bir başka şahsiyet ise Şam'da iken Mısır Kadısı olarak atanan Ali Çelebi Efendi'dir. Beyitlerde "bahr-i ilm-i Hudâ, merd-i Hudâ, ebu'l-fazl" gibi sıfatlarla övülen bu zât, Levh-i mahfûz'dan yardım ve ilham alır ve adaletle icthad eder:

İctihâd eyleyüp adâlet ile

Levh-i mahfûzdan inâyet ile (b.2624)

h. Cilâu'l-Kulûb (Cinânî)

XVI. yüzyıl müelliflerinden olan Cinânî, Bursa'da doğmuş ve tahsil hayatına da burada başlamıştır. Medrese tahsilini Muallimzâde'den tamamlamış ve yaptığı hizmetlerle bu âlimin sevgisini kazanmıştır. Muallimzâde Anadolu kazaskeri olunca talebesini kâtip olarak yanına almıştır. Bu işte ne kadar devam ettiği bilinmemekle birlikte, daha sonra çeşitli mesleklerle beraber müderrislik yaptığı da kayıtlarda geçmektedir. Cilâu'l-kulûb adlı nasihat-nâmesindeki bir bölümde, hem Sultan Selahaddin Eyyûbî'nin veziri hem de dönemin kadısı olan Molla Abdürrahim adında bir zât hakkında övgüler de bulunur:

Ana kâdi-yi fâzıl olmuşdu nâm

Çıkarılmışdı fazl-ile nâmı tamâm

'Adâletde hod olmuş-idi 'alem

Yemîn ü yesârında tîg u kalem (b. 605-606)

Bölüm, vezir/kadıya yapılan şu nasihatlerle sona erer:

"Her kim padişaha vezir olursa, (işte böyle) adaletle hükümlersin. Tâ ki yakını uzağı, tüm âlemi, hükümünün bereketi ile huzurlu eyleyene kadar... Bu asırda, zulme mey eden ve büyük günaha giren vezirlere yazıklar olsun! (Onlar ki) Adaletli olmayı sonraya bırakır, ihmal eder; padişahı haktan, hakikat ve imandan saptırır. Ne zaman birine memuriyet verse rüşvetçilik yapar. Onun yanında doğru ve yanlış birbirine karışmıştır. Ey Cinânî! Bu kadar işaret yeter; amaç öğüt vermekse bu nasihat yeter (b.681-688). Eğer bir memlekete kadı olursan, memuriyet seni haramiye dönüştürür. Makam, seni rüşvetçiliğe iter, böylece adaleti sağlayamaz olursun. Elindeki kalem mızrağa dönüşür, onun ince ucu da gezlik olur. Kaleminin mürekkebi su gibi aktığı zaman, halkın evini barkını harap eder. Kimin malını alırsan, şüphesiz onun canını almış gibi olursun. Sen zulüm ve ceza ile tanınır olma, böyle vasıflarla vasıflanma. Ölüm gelmeden önce böyle (doğru) olmaya çalış ki hata senden uzak olsun (b.2977-2987).

"İyi Şöhretli Bir Kadı'nın Destanı ve Onun Tövbesi" başlığı altında anlatılan hadiseler de şu şekildedir: *Kadılar içinde mert bir kadı vardı. Bir gece içi huzurla dolu iken birden gönül gözü açıldı ve kıyametin birden koptuğunu gördü. Allah'ın kahrı zuhur etmişti. Semalar feryatlarla inliyordu. Asi ve günahkârlar güruhu, özellikle de vezirler ve kadılar cehennem vadisini doldurmuştu. Kimi sıkıntının demir şişinde, kebab gibi döne döne azap çekiyordu; kimi tavalar içinde yanıyordu. Kim onların halini görse acıyıp ağlar. Kiminin yeri, yanında zebanîlerin durduğu ateş evidir. Kiminin ağzından irin akar, dili kafasından çıkar. Kimisi yüzüstü sürünür, onun nasibi*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 12 Fall 2014*

budur. Kadıların zulmünü bilen zebaniler, yakalarından tutup onları ateşe atar ve durmadan yakarlar. Onların bu hallerini ıstırapla izlerken sıra ona gelir. Bir zebani gelip onun yakasına ve eteğine yapışır. Zebani korku verip onu cehennem ateşine atmak ister. Bahtsız kadı ağlayarak, “Dur ey zebani! Neden beni götürmek istiyorsun? Ben ömrüm boyunca rüşvetçilik yapmadım. Adaleti bırakıp zulüm yoluna gitmedim. Elimi yetim malına uzatmadım. Benim makamım seccade idi. Haram lokma boğazımdan geçmedi. Bu halimi Kerim olan Allah biliyor, bana neden bu elim azabı çektiriyor?” der. O anda Hak cihetinden bir hitap duyulur: “Ey azaba müstehak olan kişi! Gerçi sen zulme ve rüşvet almaya niyet etmedin Şer’i hükümleri icrâ edip âlemde adaletli olarak ün saldın. Fakat kadılık vergisi diye daima yetimin malını sana verirlerdi. Sen de onu aldın ve doğru şekilde paylaşmadın. Bu şekilde zulmettin. Yetimden ya da dul kadından gelen her şeyi de alırdın. Cehenneme girmene sebep olarak sana bu iki büyük günah yeter!” Bunları duyan kadı feryatla yüzlerce kez tövbe eder. Bu hal üzere uyanır. Bütün vücudu kan ter içindedir. Allah’ın rüyada kendisine yapmış olduğu uyarılar onu çok etkilemiştir. Kadı, bu şekilde gafletten uyanır; yaptıklarından pişmanlık duyup tövbe eder (b.2987-3028).

Cinânî, kadıların olumsuz özelliklerini bu şekilde sıraladıktan sonra, dönemin Şeyhülislamı Ebussuud Efendi’den bahseder. Ancak Ebussuud, bu görüntünün dışındadır. Adaletli bir kadıdır ve kendisine lütuflarda bulunmuştur:

Olup adl-ile kâdî-yi taht-gâh

İderdi bana lutfi bî-iştibâh (b.3234)

i. Tuhfetü’l-Hükkâm (Filibeli Avnî)

XVII. yüzyılda yaşamış olan şair Avnî, mülâzımlık ve müderrisliğin yanında kadılık da yapmıştır. Bâkî’nin yanında memuriyette iken, Avnî’yi, akrabasından bir kadı Filibe’de yanında mülâzım⁹ olarak almıştır. Ancak Avnî bundan hiç memnun olmamıştır:

Akrîbâdan yine bir kâdî-i şûm

Bu şerefden beni kıldı mahrûm

Beni isterdi mülâzım ide ol

Vaz’-ı makbûlüm idüp ol medhûl (b. 374-375)

Filibeli Avnî, hayatı boyunca birden fazla kez kadı olmuştur ve bunu mihnete, sıkıntıya razı olmakla bir görür:

İki üç def’a ki kâzî oldum

Çekilen mihnete râzî oldum (b.501)

Avnî’nin mesnevîsinde kadılık hakkındaki duygularını eleştirel ve samimi bir üslupla dile getirir. Avnî’ye göre cahiller ve güçlüler kadılık, hâkimlik makamına getirilirler ve yıllarca onlar bu makamda kalırlar. Onların hiçbiri okuma yazmayı, grameri, ilmi bilmezler ancak onlardan adaletle hüküm vermeleri beklenir (b.686-690). Kadılar artık zulme alet olmuşlardır; halktan utanmazlar ve onlara ağır vergiler yüklerler (b.791-792). İşte böyle en alçak, en bayağı insanlar yüksek makamlarda yer edindiler; durmadan başa geçtiler ve galiba şeraitin sonu geldi (b.812-813).

⁹ Stajyer yerine kullanılır bir tabirdir. Medrese tahsilini bitirip icâzet alanlar hakkında kullanılır. Mülâzımların adları “Ruznamçe-i divan-ı hümayun” a kaydolunurdu. Yedi seneden ibaret olan mülâzımlık müddetini dolduranlar “rüüs” imtihanına girerler, kazananlar “iptida-i hâric rüusu” ile müderris tayin edilirlerdi. İmtihanda başarısız olanlar ve kazananlardan isteyenler “kaza” mesleğine geçip “Kadı” olurlardı (Pakalın, 1971: 611-612).

j. Hayriyye (Nâbî)

Nâbî'nin, oğlu Ebu'l-hayr'a ithafen yazdığı Hayriyye (Kaplan, 2008) adlı mesnevîde kadılar, Allah'ın emirleriyle değil, rüşvet ve kayırma ile karar vermektedir. Bunların çoğu câhil, dinsiz, mezhepsizdir. Bir davada karar vermeden önce, kararı sanki “mezdâ”a çıkarmakta, en fazla rüşvet verenin lehine hüküm verebilmektedirler (b.1246-1248). İlimleri yoktur. Bunlar için şeriat mahkemelerinin dükkândan farkı yoktur (b.1250-1251). Kadılarda ne Allah, ne de padişah korkusu vardır:

Pâdişah korkusu Hak korkusu yok

Rüşvete hırsı kadar deyni de çok (b.1253)

Canları nasıl isterse öyle karar verip haklıyı haksız, alacaklıyı borçlu çıkarabilmektedirler. Suret-i haktan görünerek insanları aldatırlar (b.1254-1256). Apaçık hakkı bâtil göstermekten çekinmezler (b.1258). Dükkânları kapatır, halkı kıskırtır, yapmak istedikleri kötülüğü ne yapar eder işlerler. Şeriat adına zulm ederler. Paşadan daha çok zalimdirler (b.1260-1263). Sözde şeriatın hizmetindedirler ama ettikleri zulmü haşereler yapmaz (b.1267). Kese kese yetim malını yemek kadılar için sigara içmek kadar bile günah sayılmaz:

Kîse kîse alınan mâl-ı yetîm

Tütün içmekçe degül cürm-i azîm (b.1270)

İnsanların tütününe, kesesine karışır ama sapkın temayüllerden sakınmazlar (b.1272). Gûnahtır diye altın mühre itiraz eder ama ayarı yüksek altıları severler. Atlas keseli mektuba gûnahtır der ellerini sürmez ama atlas elbiseli mahbupla sevişmekte sakınca görmezler (b.1274-1275). Rüşvetin adını “mahsul” koyacak kadar pervasızdırlar (b.1276) (Kaplan, 2012: 40-41).

k. Lutfiyye (Sünbülzâde Vehbî)

XVIII. yüzyılın önemli şairlerinden Sünbülzâde Vehbî, oğlu Lütfullah için yazdığı Lutfiyye (Beyzadeoğlu, 2004) adlı nasihat-nâmesinde, kadılıkla ilgili tespitlerde bulunur. Hayatının çeşitli dönemlerinde muhtelif yerlerde kadılık görevinde bulunmuş olan Vehbî'nin oğluna,

“Lakin sen zulme heves etme, bulunduğun işte gaddar olma. Çünkü Allah sana kadılık unvanı verdi, sen de Allah'ın bu hükmüne razı ol. Adaletle, iyilikle şükrün bilinsin, âlemi yıkıcı değil, yapıcı olarak tanın.” diye öğütler verir:

Adl ü ihsân ile meşkûr olagör

Yıkmayup âlemi ma'mûr olagör (b.770)

Makam sahibi oldum diye etrafı yakma, insafı hiçbir zaman elden bırakma. Adaletten ayrılmayanlar cennete kadı olurlar, fesat ehliyse cehenneme doğru gider:

Kâzî-i cennet olur sâhib-i dâd

Dûzaha togrı gider ehl-i fesâd (b.772)

1.3. LETÂİF-NÂMELERDE KADI

Sözlükte, “insanları güldüren, neşelendiren, hoş ve güzel söz, özellikle şaka, espri” anlamına gelen latîfe, kavram olarak sözle ifade edilmesi güç ince mânâ, kalbe doğan duygu; güldürecek tuhaf söz ve hikâyeyi ifade eder (Altunel, 2003: 109). Latîfelerin toplandığı mecmualara letâif-nâme denir. Letâif-nâmelerdeki nüktelere konu olan kadı tipi genellikle olumsuzdur. Makam isteyen; zenginliğin tadına baktığı andan itibaren ondan vazgeçemeyen;

yakışksız işler yapan; rüşvet alan; adaleti sağlayamayan; yerine göre ikiyüzlü davranmaktan çekinmeyen olumsuz bir tiptir. Aşağıda kadı tipinin sergilendiği birkaç latife bulunmaktadır:

Ateşten Bir Yer

Uzun müddet açıkta kalan bir kadı, Emir Buhari Hazretlerine müracaat ederek bir mansıba tayini için kazasker efendiye bir tavsiyename yazmasını rica eder. Hazreti Emir, “peki” deyip derhal şu mealde bir tezkire yazar:

“*Duacınızın mektubunu getiren, Cehennem’den bir hasır serecek miktarı yer talebinde bulunduğundan mes’ulüne müsaade buyrulması rica olunur.*” (Reşad, 1995: 32)

Kadılığa Neden Talip Olunur?

Kadı Şerik, kaza mansıbını kabul etmezden evvel bir gün, Halife’nin huzuruna gelir. Halife Mehdi:

-Efendi! Sana üç teklifim var; mutlaka birini kabul etmelisin. Ya kadılığı kabul edeceksin, ya çocuklarımı okutacaksın, ya benimle bir lokma yemek yiyeceksin.

Şerik biraz düşündükten sonra:

-Ya Emirülmüminin! Üçüncü teklifinizi kabul ediyorum.

Deyince, Mehdi sofranın hazırlanmasını emreder. Sofra kurulur. Şerik, Halife ile oturur, ömründe görmediği nefis yemeklerden yer. Sofradan kalktıktan sonra, nedimlerinden biri halifeye şöyle der:

-Artık efendinin işi bitti! Kadılığa da, hocalığa da kendi talip olur.

Gerçekten de iş, nedimin dediği gibi olur. (Reşad, 1995: 38).

Azrail Kadı ile Kara Şeytan

Vaktiyle yakışksız işler yapan, rüşvet alan bir adam, bir yere kadı olmuş. Buna, kendi gibi birini kâhya yapmışlar. Kâhya, kadıyı evine davet etmiş, mükemmel bir ziyafet verdikten sonra sormuş:

-Efendim, hâk-i pâyinize kim derler, kadılar arasında şöhretiniz nedir?

Kadı bu soruya,

-Bana adıyla sanıyla “Azrail Kadı” derler.

Diye cevap verince kâhya şöyle der:

-Ne güzel tesadüf! Bana da “Kara Şeytan” derler. Artık gideceğimiz memleket ahalisinin sen durmadan canlarını al, ben de imanlarımı! (Reşad, 1995: 35)

Sütü İçen Koca Eşek

İki davacıdan biri, kadıya bir testi süt, biri de bir sığa verir. Sıpayı veren davayı kazanır. Süt getiren adam, kadıya yavaşça:

-Hani ya benim sütüm ne oldu, diye sorar. Kadı:

-Sığa içti, deyince adam:

-Bir testi sütü sığa içemez, mutlaka koca bir eşek içmiş olmalı!... (Reşad, 1995: 39)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall 2014

Tavuklar Şahitlik Edecekse!

İki köylü mahkemeye giderler. Duruşma sırasında bunlardan biri kadı efendinin yanına sokulup kulağına şu kadar tavuk, şu kadar buğday getirdiğini söyleyerek davanın tehirini rica eder. Kadı başını çevirip aşikâr bir şekilde şöyle der:

-Ey oğul! Bu, gizli söylenecek bir şey mi ki, kulağıma söylüyorsun! Mademki şahitlerin başka yerdelermiş, onlar gelinceye kadar dava kalsın (Reşad, 1995: 38).

Kadı Oğlunun Adaleti

Kazvin'de fazıl, kâmil bir kadı varmış. Vefat edince, hürmet-i mahsusa olmak üzere, görevini oğluna vermişler. Ama oğlan, cahil ve ahmak olduğundan, akrabası biraz olsun talim ve terbiye görmesini murad ederek bir muallim tayin etmişler.

Muallim bir gün nahivden ders verirken, “darabe Zeyd Amran” misalini vermiş. Kadızade hocasına:

-Vay, Zeyd Amr'ı dövmüş ha! Sebep neymiş de dövmüş! deyince Hocası gülmüş:

-Döven, dövülen yok. Bu bir misaldir.

-Yok olmaz! Zeyd'i getirtelim. Zira, Amr'ı dövdüğüne senin gibi Salihlerden bir zat şahadet ediyor.

-Canım efendim, bu darb fiili değil, hayali, tasavvurî bir şey!

-Hoca! Korkarım ki, sen Zeyd'den rüşvet aldın da onu koruyorsun. Ben hükümetim zamanında şeriat ve adalete ters hallerin vukuuna razı değilim!

Dedikten sonra, gerekli tahkikatın icrasıyla hakikat ortaya çıkıncaya kadar hapsine hükmeder. Bereket versin, akrabası araya girerler de, hocayı kadızadenin elinden kurtarırlar (Reşad, 1995: 43).

Kadının Halini Siz Düşünün!

Behlül Divane bir gün, mahkemeye gidip kadı efendinin makamına oturur. Mübaşirler bunu döve döve kapı dışarı ederler. Sokakta halk, başına birikip “Ne oldu?” diye sorunca Behlül:

-İki dakika hükümet makamında oturmakla bu kadar dayak yedim. Yarın âhirette kadı efendinin halinin ne olacağını siz düşünün! (Reşad, 1995: 44)

Latife

Osmanlının faziletliyelerinden olan Molla Hızır Bey'den nakledilmiştir. Bir gün mecliste, sohbet esnasında kadılık mesleğinin durumundan laf edilir. Mecliste bulunanlardan biri:

-Kadılık, iki hasımdan biri büyük yerden oldu mu zordur, der. Hızır Bey:

-Yok, onda ne zorluk var? Belli ki makam korkusuna, büyükler lehine hükmedersin. Esas zor olan, iki taraf da büyüklerden olduğu zamandır, der (Lami'î-zâde, 1994: 203).

2. TÜRK HALK EDEBİYATINDA KADI TİPİ

Türk halkının yaşamını, toplum içindeki durumunu, kısacası her hâlini yansıtan en önemli şahsiyetler, âşıklardır. Âşık edebiyatı ismini verdiğimiz yoğun bir kültür oluşturan bu kişiler, sevinçlerin yanında, halkın her derdini, sıkıntısını, işleyişteki her aksaklığı da dile getirmeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'nde özellikle Sivaslı âşıkların bu konuda yazdıkları çeşitli manzumeler incelendiğinde, haksızlığa, düzenin bozukluğuna, rüşvete ve adaletsizliğe karşı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall 2014

başkaldırı denilebilecek türden söylemlere rastlanır.¹⁰ Bu şairler, dönemin kadılarının yaptığı haksızlıklar üzerine de şiirler yazmışlardır. Örneğin, XIX. asır halk şairi Ruhsatî'nin aşağıdaki manzumeleri kadınların aldığı rüşvetten şikâyetir.

Alırlar kadılar rüşvet
Edip müminlere himmet
Fakire yoktur şefkat
Zaman ahir zaman oldu

Pay ü ser gaflet içinde bir uyanık kimse yok
Rüşvetsiz dava görülmez sahip iman haniya

Yine, Pir Sultan Abdal da kadının, işini yarım yaptığından, insanları baştan savdığından, zengin için farklı fetvalar verildiğinden bahseder:

Kadı işi yarım görür
Hükümetler baştan savur
Baya müftü fetva verir
Kuru fetvaya düşmüşler (Pir Sultan)

Bu bölümde, halk edebiyatı ürünlerinde genel olarak kadı tipine bakış sunulmaya çalışılacaktır.

a. Nasreddin Hoca Fıkralarında Kadı

Nasreddin Hoca fıkraları içinde çeşitli zanaat erbabı ile ilgili fıkralar yer alır. Kadılık mesleği ile ilgili olanlarda ise kadı tipi menfaatçi, davaları kendi faydasına olacak şekilde sonuçlandıran, hak hukuk tanımayan, adaletsiz ve sarhoş bir şekilde karşımıza çıkar. Ancak Hocanın kendisinin kadı olduğu fıkralarda adaletli, hakkı sahibine teslim eden bir görünüm sergiler (bkz. Buğunun Parası, Hınk Davası başlıklı fıkralar). Bahsi geçen bu fıkralardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

Mesele Çatallaştı

Kasabalılar, Nasreddin Hoca'ya kadıdan yakınmışlar : "Kadı efendi çok menfaatçi bir adam. Aynı suça bazen beraat, bazen de çok ağır ceza veriyor. Hak hukuk tanımıyor, nereden menfaati varsa o taraftan oluyor. Münafik bir adamdır. Bundan nasıl kurtuluruz?" demişler.

Hoca durumu mülkî amirlere bildirmişse de, onları pek inandıramamış. "Nasıl ispat edersin?" demişler. Hoca, kadı efendinin tanımadığı bir müfettişin kendisine gönderilmesini ve beraberce kadıyı ziyaret etmelerinin yeterli olacağını söylemiş. Kararlaştırılan günde müfettiş bey kasabaya, Nasreddin Hoca'nın konuğu olarak gelmiş. Kimliğini gizli tutarak, kadı efendiyi ziyarete gitmişler. Hoş beşten sonra, Hoca, kadı efendiye:

- "Efendi" demiş. "Kırda sığırlar yayılırken bir alaca inek, -sanırım sizinki- bizim ineği karnından boynuzlayıp öldürmüş. Buna ne gerekir?"

- "Bunda sahibinin ne kabahati var ?" demiş kadı, "hayvandan kan davası edilmez."

¹⁰ Daha geniş bilgi için bkz. (Mehmet Yardımcı:

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/mehmet_yardimci_sivasli_asiklar_baskaldiri_siirleri.pdf)

Hoca sözünü değiştirmiş:

- "Yok yok yanlış söyledim, bizim inek sizinkini öldürmüş!"

Bunu duyan kadı efendi hızla yerinden kalkıp, raftaki Kanun kitabına uzanırken;

- "Haa mesele şimdi çatallaştı, bakalım kara kaplı kitap ne diyor?" demiş.¹¹

Sokağı Kim Temizler

Bir gün Hoca, kadıyla sohbet ederken, içeri iki kişi girmiş. Bunlar:

-Evlrimizin tam birleştiği yerde sokağa bir köpek pisledi. Bunu hangimiz temizleyecek? diyorlarmış. Her ikisi de pisliğin öbürünün evine daha yakın olduğunu belirterek onun temizlemesi gerektiğini söylüyorlarmış.

Kadı onları dinledikten sonra, davayı önemsemeyerek, şaka olsun diye Hoca'ya:

-Bu davayı sen gör, demiş.

Hoca ise Kadı Efendinin kendisini şakaya aldığı anlayarak şöyle söylemiş:

-Efendiler, orası sokak olduğu için, ikinizin de değil, kamunun malıdır. Bu durumda, orayı ne sen, ne de sen temizleyeceksin; orayı kamu hizmeti gören Kadı Efendi temizlemelidir.¹²

Sarhoş Kadı

Bir gün Seferi Hisar'ın kadısı bağda imiş. Sarhoş yatarken Hoca kadının cübbesini alıp giymiş ve oradan uzaklaşmış. Kadı kalkıp bakmış ki cübbesi yok. Kadı kendine gelince adamlarına buyruk vermiş:

-Cübbemle sarığımı kimde görürseniz yanıma getirin.

Ertesi gün Hoca'yı pazarda kadının cübbesi ve sarığı ile gören mahkeme görevlisi yaka paça sürükleyip götürmüş. Mahkemeye varmışlar. Kadı sormuş:

-Ey Hoca, bu cübbeyi nereden buldun? Hoca:

-Molla İmad ile dolaşmaya çıktık. Bir de gördük ki adamın biri sarhoş olup sızmış yatıyor. Ben de onları aldım geldim. Eğer senin ise al! Kadı:

-Hay benim değildir! demiş (Türkmen, 1989: 58).

Buğunun Parası

Akşehirli yoksulun biri, ancak kuru ekmekle karnını doyurabilmektedir. Bazen de biraz daha farklı bir tat almak amacıyla ekmeğini bir aşçının tenceresinden yükselen buğuya tutmakta, onunla yumuşatmaktadır. Aşçı bir gün bu yoksul adamın yakasına yapışıp para ister.

-Buğumun parasını ver.

Adamın verecek parası yoktur. Sonunda aşçı şikâyetçi olur ve soluğu Kadı'da alırlar. O sırada Hoca da gölge kadısı olarak görev yapmaktadır.

-Nedir şikâyetiniz?

Aşçı başlar anlatmaya. Böyleyken böyle. Yoksul adam da anlatır. Şöyleyken şöyle diye... Hoca, kararını vermekte gecikmez. Aşçıyı yanına çağırır ve iki avucunun arasına aldığı iki üç altını onun kulağının dibinde sallayıp sesler çıkarır. Sonra da dönüp kararını bildirir:

¹¹ http://www.turkceciler.com/nasreddin_hoca_fikralari.html

¹² <http://www.kulturelbellek.com/nasreddin-hocanin-kadilik-fikralari/>

-Al bakalım paramı. Buğuyu satan parasını sesini alır.

Hink Davası

Hoca'nın kadılık yaptığı zamanlarmış. Bir gün, kendisine garip bir dava gelmiş. Davacı, davalı için şöyle diyormuş:

-Bu adam ormanda odun keserken her balta vuruşunda "hink" deyip kendisini gayrete getirdim. Şimdi karşılığını istiyorum vermiyor.

Hoca, bir süre düşündükten sonra davalıdan para kesesini istemiş. Adam, bundan bir şey anlamamış ama keseyi de uzatmış. Hoca, keseden paraları çıkarıp bir tahta üstünde paraları saymış. Tabi paralar tahtaya düştükçe ses çıkarıyormuş. Hoca, daha sonra davacıya dönüp:

-Tamam demiş. Hakkını aldın. Hadi git. Adam:

-Ama paraları vermediniz, diyecek olmuş.

-Hink diyenin hakkı budur demiş Hoca. Sesine karşılık para sesi verdim sana. Böylece sen hakkını almış oldun.¹³

b. Karakuş Kadı Fıkraları

Arap kaynaklı Karakuş Kadı fıkraları, Türk halkı tarafından da rağbet görmüş ve uzun yıllar sözlü kültür içinde yerini almıştır. Hatta öyle ki, Türkçede "Karakuş" deyimini, mantıksız, anlamsız, gelişigüzel söylenmiş söz anlamında kullanılır. "Karakuşî hüküm (karar)" şeklinde tamlamalar yapılır. Fıkraların kahramanı Emir Bahaeddin Karakuş'un gerçek kişiliği ile fıkrada sergilenen karakteri arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Fıkralara göre Karakuş, Mısır'da yaşamış bir vezir, bir kadıdır. Gördüğü davalarda verdiği kararlar haklıyı haksız, haksızı haklı çıkarıcı niteliktedir. Adaletsizliği temsil eder. Ancak tarihî bilgilere göre ise kölelikten beyliğe kadar yükselen, Selahaddin Eyyûbî'nin hizmetinde bulunan ve onun takdirini kazanan, güçlü bir kişidir. Bir görüşe göre, dönemin bir başka veziri onun bu yükselişini kıskanmış ve hakkında yalan yanlış bilgilerle ve fıkralarla dolu bir eser yazmış; böylelikle Karakuş'un ileride kötü nam ile anılmasını istemiştir. Sonuç olarak bu asılsız fıkralar, günümüze kadar taşınmış ve halk arasında hala anlatılır olmuştur (Tan, 2008: 9-13). Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere, Karakuş'un verdiği hükümler mantık, anlayış ve adaletten uzaktır. Bu fıkralardan bazıları şöyle sıralanabilir:

Fıkra 1: Bir gün adamları Karakuş'un huzuruna iki kişi getirmişler. Birini göstererek:

-Bu adam şunun bir gözünü çıkardı, demişler.

Karakuş, kısas ilkesi gereğince hemen göz çıkarıcı adamın bir gözünün çıkarılmasını emretmiş. Suçlu diz çöküp Karakuş'a yalvarmış:

-Yâ Mevlânâ, ben terzi esnafındanım. Bir gözümle çalışıp aileme bakamam. Lakin bir avcı komşum var. Onun işi bir gözle bitiyor.

Karakuş bu sözleri duyunca, adamlarına emredip avcıyı huzuruna getirmiş. Avcının nişan alırken kapadığı gözünü çıkarttırıp terziyi serbest bırakmış.

Fıkra 2: Günlerden bir gün halktan bir grup Karakuş'un huzuruna bir ölü ve katilini getirip:

-Bu adam şunu öldürdü, demişler.

¹³ <http://www.kulturelbellek.com/nasreddin-hocanin-kadilik-fikralari/>

Karakuş, İslam hukukunun kana kan, dişe diş ilkesi gereğince katilin asılmasına karar verince yanındaki adamları:

-Yâ Emîr, bu katil adam, sizin atlarınızın nalbantıdır. Onu astıracak olursanız atlarınızı kim nallar? diye itiraz etmişler. Karakuş biraz düşünmüş, adamlarına sormuş:

-Kale kapısının yanındaki kafesçi ile bir işiniz var mıdır?

Adamlarının “Yokdur.” Cevabı üzerine kararını vermiş:

-Öyleyse nalbantın yerine kafesçiyi asın, adalet yerini bulsun.

c. Uğru ile Kadı Hikâyesi

XIX. yüzyıl halk şairlerinden Ruhsâtî, 475 beyitlik Uğru ile Kadı Hikâyesi (Kaya, 2009) adlı eserinde, bir hırsız ile kadının yaşadığı olayları anlatır. Hikâyeye göre Bağdat şehrinde ikamet eden ilim sahibi ve akıllı bir kadı vardır. Kadı, bir akşam atını hazırlatır ve dışarı dolaşmaya çıkar. Ancak bir hırsızla karşılaşma endişesi taşır. Bir müddet dolandıktan sonra korktuğu başına gelir ve karşısına Ugru çıkarır. Kadı, yolunu kesip onu soymak isteyen Ugruya, kendisine zarar vermemesi için uzun süre yalvarır, ancak Ugru ikna olmaz. Daha sonra aralarında ilm-i nücûma dair diyaloglar gerçekleşir. Ugru, yıldızlar hakkında ayetler sıralar ve ömrü hayırlı ve güzel işlerde geçirmesi, nefesine uymaması, ayıpları örtmesi, hayatını Kur'an ve sünnet ışığında yaşaması gibi hususlarda kadıya öğütler verir. Sözlerini de ayetler ve hadis-i şeriflerle destekler. Böylelikle ilim yönünden Ugrunun, Kadıdan kat kat üstün olduğu ortaya çıkar.

Bu sırada Ugrunun sözlerinden yola çıkarak zamanın kadıya bakışı hakkında yorum sahibi olabiliriz. Ugru, Kadıya sitem eder: “Bu hükümet böyle mi işler, bu düzen böyle mi yürür? Ey efendi! Şimdi her belde her yol senin gibi duruyor. Ama mahşer günü bunun hesabı sorulur. Baş makama oturmuşsun ama ne dullardan haberin var ne de yetimlerden (b.218-220).

Ugru kadıyı soymaya karar verir, kadının elinden atını alır ve yine ona nasihatler vererek uzaklaşır. Kadı da tamamen soyulmuş bir halde evine döner. Ertesi gün Ugru, Kadının evine gelir ve helalleşmek ister. Kadı, Ugruyu bir teste tabi tutar ve önüne gelen pişmiş bir kazı, üç tavuğu ve beş yumurtayı hane halkına taksim etmesini ister. Ugru bu ayrımı mantıki şekilde yapar ve ilim ve irfanda olduğu kadar zekâ yönünden de üstünlüğünü göstermiş olur. Böylelikle Kadı bir kez daha onu takdir eder ve kızını Ugruya verir. Ugru ise artık gerçeği açıklar ve hırsız olmadığını, varlıktan yokluğa düşmüş asil bir aileden geldiğini anlatır. Hikâye bu şekilde son bulur.

d. Mirasyedi Destanı

Halk şairi Âşık Selimî, taşlama türündeki şiiri ile bulunduğu devri, düzeni ve yaşayışı hicveder. İlk dörtlükte şeriatın simgesi olması gereken kadı artık yoktur. Aslında şair, kadılık makamının artık eskisi gibi şeriat ve adaleti temsil etmemesinden yakınmaktadır:

Gurbet elden geldim malım sormağa
Bunca eşya çanak çömlek nic'oldu
Ey komşular gelin şer'a durmağa
Köy kadısı Kambur Felek nic'oldu (Kocatürk, 1963: 246)

3. MUHYİDDİN'İN MANZÛMESİ

METİN

**Haza Pend-nâme ale'l-İ- Kudât ve Sâ'ir 'Ulemâ'il-gâfilîn
Rişvete ve Tâma'a Mâ'il Olan Efendiler Hakkında Olandur**

1. Aldanma dâr-ı dünyâya
Hakkı setr etme efendi
Bâtıl hükme mâ'il olup
Ahretin yakma efendi
2. Nefsüne uyma kendini boyar
Zebâniler saña kıyar
Vallâhi pâdişâh tuyar
Seni 'azl ider efendi
3. Dünyâya neler gelür
Zulmeden cezâsın bulur
Yedi yüz hüccet mi olur
İnşâfdan çıkduñ efendi
4. Dört yüzi virseler almaz
Karavarda kalur gülmez
Sultân Murâd kâ'il olmaz
Bu yürüyişe efendi
5. Ağzın açup halka şundı
'Âlem tutuşiben yandı
Neyleyeyin devir döndi
Tutmaz fetvâyı efendi
6. Biri müftü biri kâzi
Sevmediler aşlâ bizi
Toğrı yoldan hakkumızı
Niçün setritdüñ efendi
7. Hâlî şandıñız dünyâyı
Hünkâr geçiçek Konyâ'yı
Bî-nâmâz aqçası deyi
Köyleri yıkduñ efendi
8. Nefsün hevâsına uyup
Fakîriñ cânına kıyup
Hünkâr bunda yokdur diyüp
Hiç emrin tutmaz efendi
9. Kazâ-'i şılañız ırak
Bu derde dayanmaz yürek

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall 2014

Saña bir Dürer de gerek
Bağup hükmüne efendi

10. Her kim okur anı tutmaz
‘İlm aña şefâ’at itmez
Hâkimdir kitâba bakmaz
Bu hüccet bâtil efendi

11. Maşkemedede oturmazsın
Bir işçegiz bitürmezsın
Ferâ’izde götürmezsın
Kısmet nice deger efendi

12. Terahhum it hâlime bak
Bağrı taşdan demirden pek
Hulâşayla hidâyet yok
Hükmün ezberden efendi

13. Dünyâya tama’uñ pekdür
‘Âlemde nazîriñ kıtdur
Bir mecmu’añ bile yokdur
Dilinden söyler efendi

14. ‘İşret ile sürdüñ yazı
Selb eylediñ toğrı sözi
Dört karpuzla sekiz yüzi
Rişvet aldıñ efendi

15. Hakkı zıkr idüp yürürin
Türâba yüzüm süreyim¹⁴
Vezîr’a zama varurın
Hakkum hak ider efendi

16. Turmayup köyleri gezer
Toğrıda olmasañ egri yazar
Selefüñ hükmünü bozar
Sever pür desti efendi

17. Günden güne hırşuñ artdı
Âhım yiri gögi tutdı
‘Abdî hükmi hilâf itdi
Gurûş ucından efendi

18. Böyle hilâf hükmi itme
Diniñi dünyâya şatma

¹⁴ Metinde “sürerim”dir. Kafiye gereği “süreyim” olmalıdır.

Eliñ rişvetini yutma
 Kânûndan çıkma efendi

19.Emr-i pâdişâhı tutmaz
 Zağireyi alup gitmez
 Bir yirde mağkeme tutmaz
 Dâ'im devirde efendi

20.Allâh oñara bu işim
 Göre vezîr gözüm yaşın
 Ğulğule Rûm pâdişâhın
 Bilürsin gel kork efendi

21.Feth idüp Bâgdâd'ı alur
 Şehirler tonanma olur
 Pâdişâhım 'adl kıılır
 Kılı kırk yarar efendi

22.Niçün Allâhdan korkmazsın
 Kânûn kâ'ide gütmezsın
 Şer'ile 'amel itmezsın
 Müftü vü müvellî efendi

23.V'amân eliñizden amân
 İtdüğünizi buluñ hemân
 Pâdişâha ma'lûm kıılma
 İcrâ-yı Hağ ider efendi

24.Ol kâdir pâdişâh omaz
 Mülkünden kimse'i kovmaz
 Zulmüñ yire göge şığmaz
 Âhretiñde bul efendi

25.'Uryân gide kabre tenüñ
 Bunda kıala cümle mâluñ
 İnkâr itdüñ ağret günin
 Bağ kork Allâh'dan efendi

26.Bir gün mağşer günü gele
 Hağrile şerler şorıla
 'Adl kürsisi kıırıla
 Hağ kâd'ola efendi

27.Muğyiddîn eydür ağılama
 Zağmuña merhem bağılama
 Yidi kıza biş oğlana
 Tağsım ne deger efendi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 9/12 Fall 2014

Temmet
Bi-ḥamdi'llâhi meliki'l-Vehhâb
Sene fî 15 Safer 1168
El-'ulûmü'l-fetvâ ma'a'l-'amel.

4. METİN HAKKINDA

Eser, kaynaklarda hakkında bilgiye ulaşamadığımız Muhyiddin isimli şair tarafından yazılmış olan bir manzumedir. Dördüncü dörtlükte geçen “Sultan Murad” ve yirmi birinci dörtlükte “padişahın Bağdat fethini gerçekleştirmesi” ifadelerinden yola çıkarak elde ettiğimiz sonuca göre şair bu şiiri, Sultan IV. Murad döneminde kaleme almıştır. Şiirin bilinen tek nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Mehmed Hafid Efendi 466 şeklinde kayıtlıdır. Varak numarası 58b-59b'dir. 27 dörtlükten oluşan şiir, sade ve samimi bir dille yazılmıştır. Muhyiddin adlı şahıs, muhtemelen, hukukî anlamda haksızlığa uğramış bir kişidir. Başına gelen olayın neticesinde hislerini bir manzume şeklinde dile getirmiş; “efendi” hitabı ile de bu kızgınlığını belli etmiştir.

5. METNİN MUHTEVASI

Şiir, “Haza Pend-nâme ale'l-Kudât ve Sâ'ir 'Ulemâ'il-gâfilîn; Rişvete ve Tama'a Mâ'il Olan Efendiler Hakkında Olandur” başlığından da anlaşılacağı üzere, dönemin kadılarına ve ulemasına hem bir nasihat-nâme, hem de bir hicviyedir.

Şiir, her kıtasının son mısraında “efendi” sesleniş ile biter. Bu nidada bir iğneleme söz konusudur. Birinci dörtlükte, hukuka riayet ederek hakkı ortaya çıkarmakla mükellef olan kadı, hakkı setredip bâtil hükümlere meyleden bir kişi olarak gösterilmiştir. Şair, böyle kadıların, ahiretlerini yakacaklarını vurgular. İkinci dörtlükte ise nefesine uyan kadıların sonunu, celladların beklediğini söyler. O güne kadar kadıların emri ile başkalarının hayatını bitiren zebaniler, bundan sonra onların hayatlarına da son vermelidir, çünkü onlar bunu hak etmektedir. Aynı dörtlükte şairin bir başka tehdidi de bu yapılanların, padişah tarafından duyulmasıdır. Eğer padişahın kulağına giderse, azl gerçekleşecektir. Kadılar ve ulemâ, hem halk, hem de devlet erkânı tarafından büyük saygı görürdü. Kendilerine ait özel bir kıyafet ve destarları da vardı (Ortaylı, 2001: 73). Ancak görev sırasında itibarları bu kadar yüksek olan bu sınıfların, azl edildikten sonra itibarlarının çok azaldığı (Aköz, 2011: 19) bilinen bir husustur. Şair de bu noktayı dile getirir ve azl edilmekten korkmalarını temenni eder.

Üçüncü dörtlükte, bahsi geçen kesimin insaftan çıktığı ve zalimin zulmünün cezasız kalmayacağı belirtilir. Daha sonra zamanın padişahı Sultan Murad'ın bu gidişata razı olmayacağını söyler. Fetvaları dinlemeyen kadılar ağızlarını açıp halka bir şeyler söylediklerinde, ağızlarından çıkan sözler sanki âlemi yakan ateşe döner. Şaire göre müftüler, kadılar, aslında halkı sevmezler ve insanların haklarını almalarına engel olurlar. “Dünyayı boş mu sandınız?” diye kadılara seslenen şair, onları zorbalığı bırakmaya davet eder. Nefsin hevâsına uyup, fakirin canını acıtıp, “Hükümdar burada yoktur” deyip onun fermanını dinlemeyen bu hâkimlerin, hüküm verirken Molla Hüsrev'in Dürer ve Gurer'i gibi fikhî kaynaklara bakmasını tavsiye eder.

Onuncu dörtlükte şair, özellikle ulemâyı karşısına alır. Her kim okuduğu, elde ettiği ilimle amel etmezse, ilim ona şefaet etmez, der. Bir de hikmet sahibiymiş gibi hiçbir kitaba başvurmadan ortaya deliller koyuyorsa, onun gittiği bu yol hak değildir, bâtildir. Daha sonra yönünü tekrar kadılara çeviren şair, onların mahkemede oturmadıklarını, işlerini bitirmediklerini, farzlara da riayet etmediklerini belirtir. İşte bunlar artık insafa gelmeli, insanların halinden anlamalı ve ezberden hüküm vermemelidirler. Böyle kişilerin dünya malına hırsı pek çoktur, onların bir benzerini daha bulmak ise pek zordur. Onların, söz ve şiirlerini bir araya getirdikleri bir defterleri dahi yoktur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall 2014

Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında bu mesleğe çok rağbet olmamış, insanlar böyle bir yükün altına girmekten endişe duymuşlardır. Ancak sonraki zamanlarda bu makamı arzulayanlar çoğalmış, bunun neticesi olarak da rüşvet vermek ve almak çoğalmıştır (Pakalın, 1971: 120). Şair, on dördüncü dörtlükte “Dört karpuzla sekiz yüzi” derken, tüm bir seneyi gezip eğlenmekle geçiren kadıların rüşvet alması hususunu vurgulamaktadır. Bu türlü haksızlıklara maruz kalan biri olarak, hakkı zikredip yürürüm ve sadaret toprağına yüzüm sürüp seni vezir-i azama şikâyet ederim, diyen şair, tehdidini yirmi birinci dörtlükte devam ettirir: Bağdat'ı fethedip topraklarına katan güçlü padişah, kılı kırk yaran âdil bir sultandır; dikkat et, adaleti ile seni de yargılamasın, bundan kork! Böyle şer'an ters hükümler verme, dinini dünyaya satma, elin rüşvetini yutma, kanundan çıkma efendi! Şairin devri, Sultan IV. Murad'n hüküm sürdüğü devirdir. IV. Murad, haksızlığa gelemeyen, suçlunun cezasını o anda veren, keskin bir şahsiyettir. İkmal malzemelerini zamanında göndermediği için Musul kadısını katletmesi; yaptığı hatalar üzerine Safevîlerin Bağdad kadısını idam etmesi (Çabuk, 1995: 160) gibi hususlar, padişahın adalet konusunda ne kadar hassas olduğunu gösterir niteliktedir. Bunu bilen şair, sıkıntıya sebep olan kadıyı, padişaha ve vezirlerine şikâyet etmekle tehdit etmektedir.

Şair, şiirin sonlarına doğru dua kısmına geçer. Ancak bu kısma “beddua bölümü” denilebilir. Bozulmuş düzen içinde hakkın yanında olmayan âlim ve kadılar yüzünden feryat eder: Aman sizin elinizden el-aman, ne ettiyseniz onu bulun. Eğer bu olanları padişaha bildirsem, hakkı yerine getirir. Senin zulmün öyle yere göğe sığmaz ki ancak ahirette bunun hesabını verebilirsin. Vücudun kabre üryan girsin; sahip olduğun her şey burada kalsın; sen böyle davranmakla ahireti unuttun, yok saydın; Allah'tan kork! Mahşer günü gelip hayır ve şer sorulduğunda, adalet kürsüsü kurulup Hak kadı olduğunda (halin nice olacaktır?). Muhyiddin der ki ağlama, yarana merhem sürme. Miras hakkını bölerken yaptığın bu haksızlık nedir?

6. SONUÇ

Kadı, hakkında pek çok fıkra üretildiği için Klasik Türk edebiyatı ve folklorunda bir tip olarak karşımıza çıkar. Bu tipin genel özellikleri rüşvet yemesi, verdiği kararlarla Kur'an hükümlerine ve şeriate karşı gelmesi, hukuku çiğnemesi, adaletten yoksun olması, halkı ezmesi, maddi açıdan güçlü olan tarafın yanında yer alması, ilmi kendi hevâsına göre yorumlayıp keyfî kararlar vermesi, yanlış fetvalar vererek hakkı bâtil, bâtili hak göstermesi, yalancı şahitliğe göz yumması, makam sevdalısı olması, yetim malı yemesi olarak sıralanabilir.

İncelediğimiz metinde de Muhyiddin adlı şahıs, haksızlığa uğradığını düşünmekte ve muhatap olduğu kadının olumsuz özelliklerini sıralayarak onu, padişah, vezir, Allah ve ahiret günü ile korkutmaktadır. XVII. yüzyılda yazılmış olan şiir, dönemin siyasî olayları dolayısıyla bozulan içtimaî yapıyı çok açık bir biçimde gözler önüne sermektedir. Metne genel olarak bakıldığında, şairin zamanındaki kadılar; dünyaya aldanan, hakkı setreden, bâtil hükümler veren, nefesine uyan, zulmeden, insafi olmayan, çıkan fetvaları dinlemeyen, fakirin canını acıtan, mahkemelerde durmayıp kendini gezmeye eğlenmeye veren, işlerini bitirmeyen, ezberden hüküm veren, rüşvet alan, günden güne hırsı artan, dinini dünyaya satan, Allah'tan korkmayan, şeriatın gereğini yerine getirmeyen kişilerdir. Aynı durum, zamanın ulemâsı için de geçerlidir. Bunlar da okuduğu ilim ile amel etmeyen, bu sebeple ahirette ilmin şefaatinin ummaması gereken, kendi aklından söz söyleyip kitaba başvurmaya tenezzül etmeyen, kendini hikmet sahibi zanneden, Allah'tan korkmayan, şeriat ile amel etmeyen şahıslardır.

KAYNAKÇA

Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye), (1979), Metni ve Açıklamaları Kontrol Eden: Ali Himmet Berki, İstanbul: Hikmet Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall 2014

- AKÖZ, Alaaddin, (2011), “Ma’zûl Bir Osmanlı Kadısının Duyguları ya da Bir Kadı Şiiri”, **TÜBAR**, S.30, Güz.
- ALTUNEL, İbrahim (2003), “Latife”, **İslam Ansiklopedisi**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.27.
- ATAR, Fahrettin, (2001), “Kadı”, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.24.
- AYAN, Hüseyin, (1990), **Nesîmî Divanı**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- AYDEMİR, Yaşar, **Vücûdî, Hayâl ü Yâr**, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-214006/h/metin.pdf> (E.T: 31.07.2013)
- BAĞDEMİR, Abdullah, (2009), “Adalet Mülkün Temelidir Özdeyişi Üzerine / On Justice Is The Basis of Property”, **TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-** Volume 4/3 Spring 2009 ISSN: 1308-2140 www.turkishstudies.net DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.680> p.283-296
- BEYZADEOĞLU, Süreyya A., (2004), **Sünbülzâde Vehbî Lutfiyye**, İstanbul: MEB Yayınları, İstanbul.
- CEYHAN, Âdem, (1997), **Bedr-i Dilşad'ın Murâd-nâme'si**, Cilt II, İstanbul: MEB Yayınları.
- ÇABUK, Vahid, (1995), **Sultan IV. Murad Han**, İstanbul: Sebül Yayinevi.
- DEMİRTAŞ, H. Necati, (2011), **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları**, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- DÖNMEZ, İ.Hakan, (2011), “Erken Cumhuriyet Dönemi Tiyatro Yapıtlarında İdeolojik İşlev”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.15, Erzurum.
- DÜZDAĞ, M.Ertuğrul, (1983), **Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- ERASLAN, Kemal, (2000), **Ahmed-i Yesevî Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler**, Ankara: Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser.
- ERK, Hasan Basri, **Meşhur Türk Hukukçuları**. [Yyy, ty.]
- FAİK REŞAD, (1995), **Külliyât-ı Letâif**, Haz: Ahmet Özalp, İstanbul: Kitabevi Yayıncılık.
- GÜLTEKİN, İbrahim, (2013), “Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Divanı'nda Nasihatname Türünde Yazılmış Şiirler ve Bu Şiirlerin Konuları, Dili ve Üslubuna Dair Bazı Hususiyetler / Poems in the Divan of Taşlıcalı Yahyâ Bey Written in the Nasihatname Genre and Some Properties of The Theme, Language, and Style of These Poems”, **TURKISH STUDIES - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-** Volume 8/9 Summer 2013 ISSN: 1308-2140 www.turkishstudies.net DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5482>
- HİBRÎ, Abdurrahman, **Enîsü'l-Müsâmirîn, Edirne Tarihi (1360-1650)**, Çev: Ratip Kazancıgil, İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları, 1999.
- İÇLİ, Ahmet, **Gelibolulu Mustafa Âfî, Mihr ü Mâh**, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-275473/h/mihr-u-mah.pdf> (E.T: 31.07.2013)
- KAPLAN, Mahmut, (2012), “Hayriyye-i Nâbî'de Tipler”, **Milli Folklor**, S.95.

- KAPLAN, Mahmut, (2008). “Deh Murg’un İmlâsına Dair / Deh Murg’s Ortographic”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-* Volume 3/6 Fall 2008, ISSN: 1308-2140 www.turkishstudies.net DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.469> p.409-421
- KAPLAN, Mahmut, (2008), **Hayriyye-i Nâbî**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- KAVRUK, Hasan; DURUKOĞLU, Salim, (2012), *Battalnâme*, Malatya: Malatya Kitaplığı.
- KAVRUK, Hasan; SELÇUK, Bahir, (2009), **Filibeli Vecdî ve Dîvân’ı (Metin-Dizin)**, Malatya.
- KAYA, Doğan, (2009), **Ruhsatî’nin Uğru ile Kadı Hikâyesi**, Sivas: Vilayet Kitabevi.
- KIRBIYIK, Mehmet, **Filibeli Avnî, Tuhfetü’l-Hükkâm**, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-275472/h/tuhfetul-hukkam.pdf> (E.T: 31.07.2013)
- KIRBIYIK, Mehmet, **Kâtibzâde Mustafa Sâkıb Divanı**, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10622,katibzade-sakibpdf.pdf?0> (E.T: 31.07.2013)
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir, (1963), **Saz Şiiri Antolojisi**, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- LAMİ’Î-ZÂDE Abdullah Çelebi, (1994), **Latifeler**, Haz: Yaşar Çalışkan, İstanbul: MEB Yayınları.
- MARDİN, Ebül’ulâ, (1997), “Kadı”, **İslam Ansiklopedisi**, Eskişehir: MEB Yayınları, C.6.
- ORTAYLI, İlber, (2001), “Osmanlı Devleti’nde Kadı”, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.24.
- ORTAYLI, İlber, (1994), **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Ankara: Turhan Kitabevi.
- ÖZKAN, Mustafa, **Cinânî, Cilâu’l-kulûb**, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/175502/cinani---cilaul-kulub.html> (E.T: 31.07.2013)
- PAKALIN, Mehmet Zeki, (1971), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.2, İstanbul: MEB Basımevi.
- RÛDÂNÎ, (2012), **Büyük Hadis Külliyyatı, Cem’u’l-fevâid**, İstanbul: İz Yayıncılık, C.2.
- RÛMÎ, Eşrefoğlu, (2012), **Müzekki’n-Nüfûs**, Çev: Prof. Dr. Abdullah Uçman, İstanbul: İnsan Yayınları.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmed; EKİNCİ, Ekrem Buğra, **Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle**, <http://www.ekrembugraekinci.com/pdfs/cevdet.pdf> (E.T:05.11.2013)
- TAN, Nail, (2008), “Türk Halk Edebiyatında ‘Karakuş’ Fıkraları”, **Türk Halk Edebiyatında Karakuş Kadı Fıkraları**, Ankara: Kültür Ajans Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat, (1992), **Hayâlî Divanı**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TULUM, Mertol; TANYERİ, M.Ali, (1977), **Nev’î Divan Tenkidli Basım**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TULUM, Mertol, (2013), **Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü**, İstanbul: Kapı Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall 2014

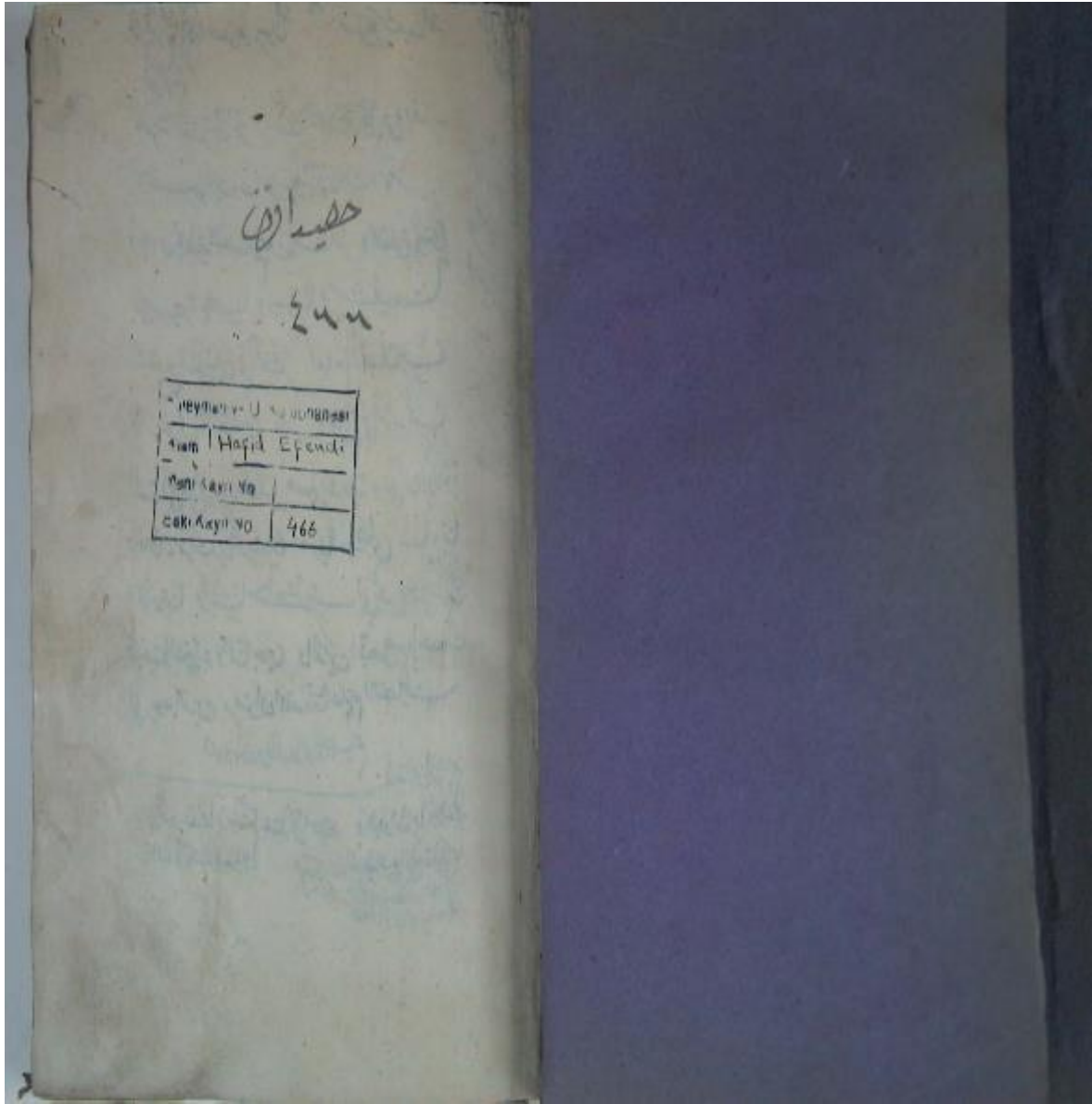

- TÜRKMEN, Fikret, (1989), **Letâif-i Nasreddin Hoca (Burhaniye Tercümesi) İnceleme-Şerh**, Ankara: Kültür Bakanlığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- YAVUZ, Kemal, **Gülşehrî'nin Mantıkü't-tayr'ı (Gülşen-nâme) Metin ve Aktarma**, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/175514/gulsehri---mantikut-tayr.html> (E.T: 31.07.2013)
- YAVUZ, Kemal, **Mu'înî'nin Mesnevî-i Murâdiyye'si**, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-75521/muini---mesnevi-i-muradiyye.html> (E.T:31.07.2013)
- YILMAZ, Müslüm, (2010), **Sehî Bey Dîvânı (İnceleme-Metin)**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- YUSUF HAS HACİB, (2006), **Kutadgu Bilig**, Çev: Reşit Rahmeti Arat, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- <http://www.kulturelbellek.com/nasreddin-hocanin-kadilik-fikralari/> (E.T:14.01.2014)
- http://www.turkceciler.com/nasreddin_hoca_fikralari.html (E.T:14.01.2014)
- <http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der59m5.pdf> (E.T:14.01.2014)
- http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/mehmet_yardimci_sivasli_asiklar_baskaldiri_siirleri.pdf (E.T:14.01.2014)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 12 Fall 2014

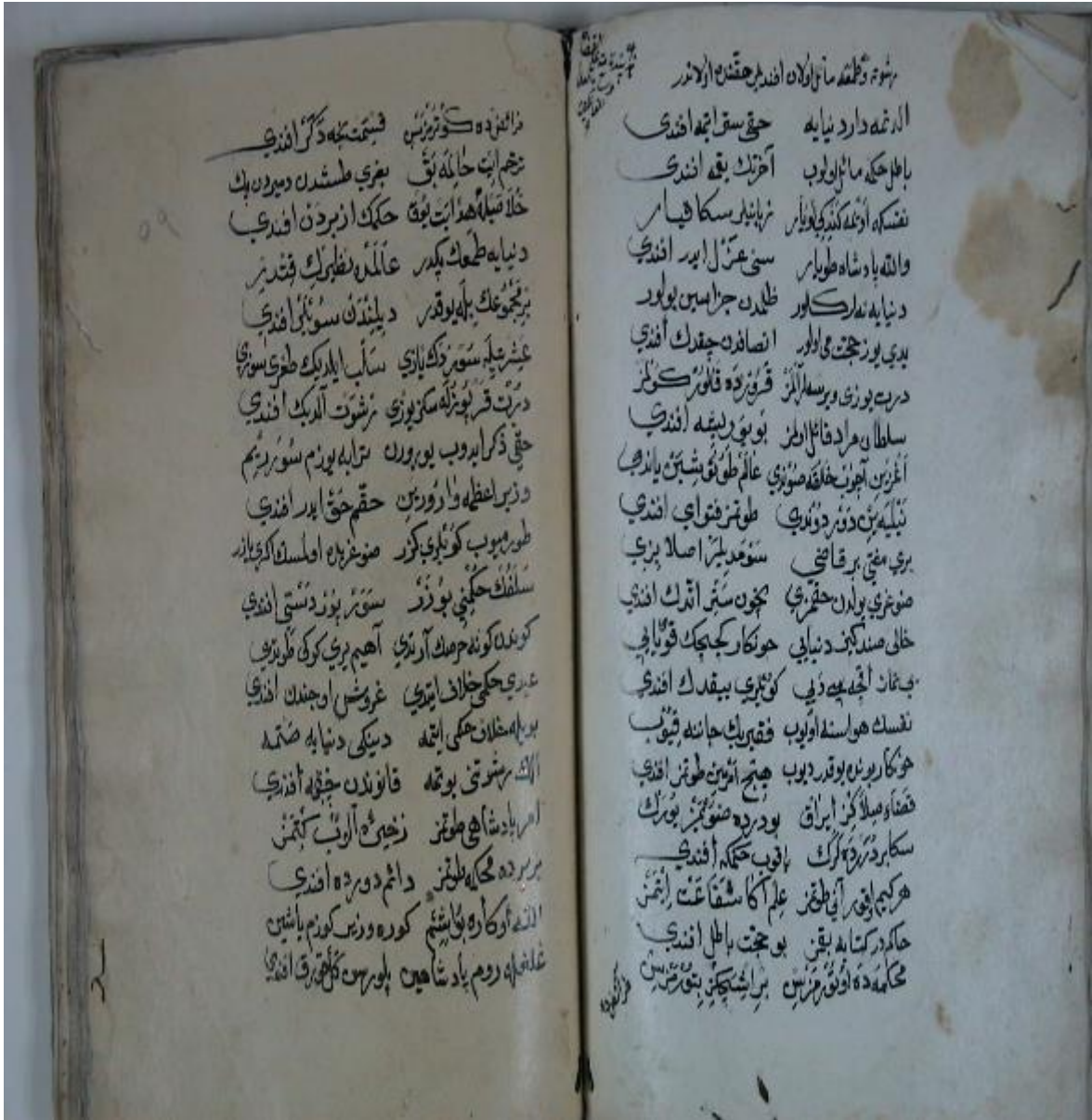

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall 2014

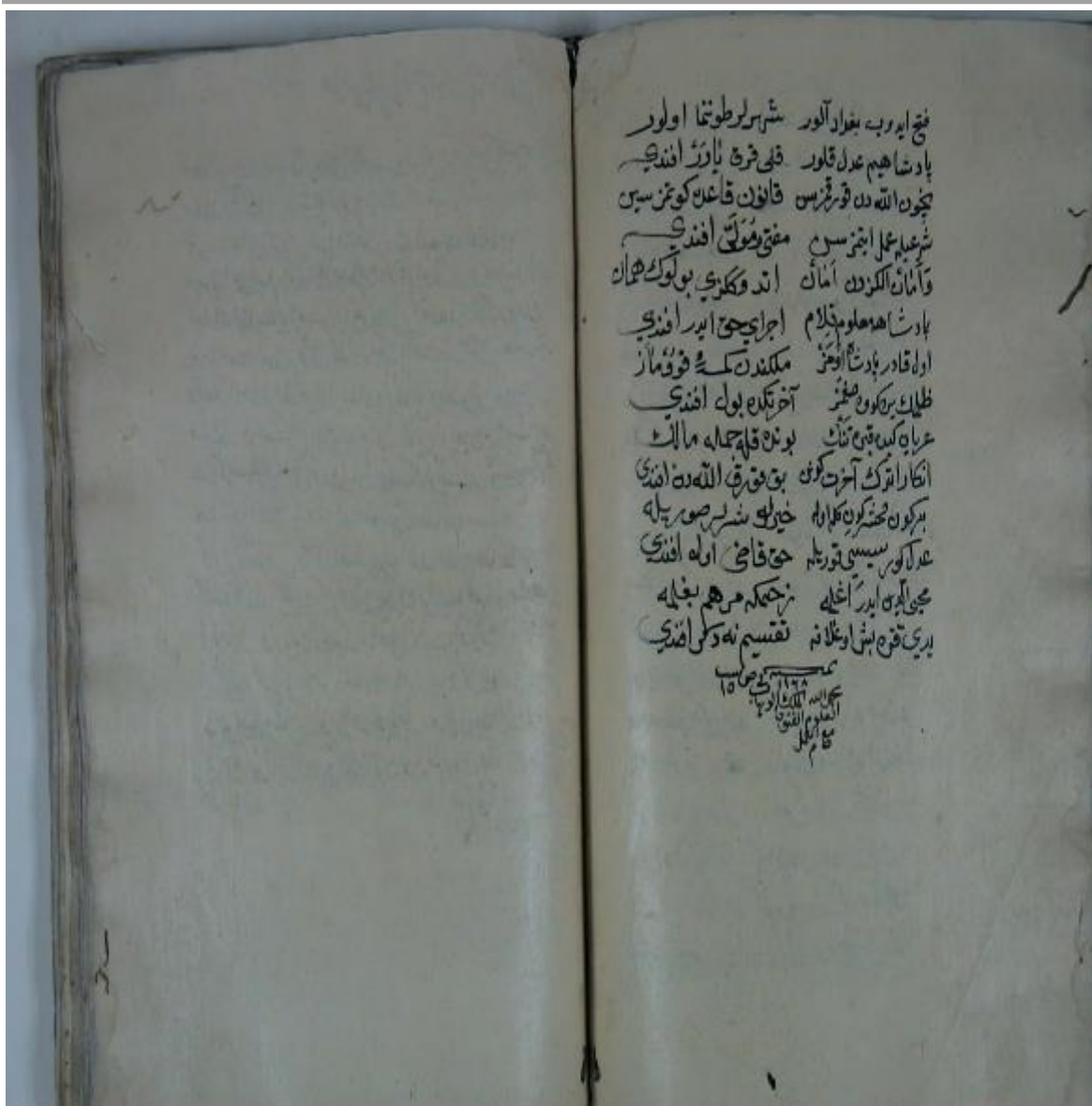

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 12 Fall 2014

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall 2014

